

Dalimil Schein und sein

Manifest Dva tisíce slov a varšavský dopis pěti stran, tvrdý nátlak na Československo a vznik celonárodní jednoty proti tomuto pokusu, nebývalá jednota politického vedení a lidu, drtivá porážka Novotného širotků a obrovský růst prestiže komunistické strany v posledních týdnech — to všechno jako by tvořilo podivnou směsici heterogenních prvků, jež se slily v pozoruhodně homogenní výslednici. Je to náhoda? Nikoli.

Pokusme se dnes zpětně analyzovat především to, co — aniž to autoři byt' jen sami pro sebe jakkoli formulovali — vedlo zřejmě ke vzniku manifestu Dva tisíce slov.

Stalinismus znamená vládu úzké skupiny mocných, vládu aparátu, a v zemi, ve které je u moci, i vládu jeho prodloužené ruky, již je přebujelý, mezinárodně propojený bezpečnostní aparát a většinou i armáda. Marx kdysi poznamenal, že diktatura může být vystřídána toliko vládou lidí, kteří politicky existovali už uvnitř diktatury, a teprve později se objevují v politice lidé noví. Ti, kteří byli spjati se starým způsobem vládnutí — ale i se stalinismem ve stranách, jež se nikdy k moci nedostaly — se však těžko zbavují jedné deformace: stále totiž vidí politický vývoj jenom jako vývoj uvnitř strany a mylně se domnívají, že boj za porážku stalinismu ve straně (v našem případě i ve státě) lze vyhrát jen těmito vlastními, vnitřními silami. V souvislosti s československým vývojem se hodně mluví o Maďarsku 1956. Ještě důležitější by však bylo seriózně analyzovat gigantický pokus, jehož původcem byl i v Československu neprávem téměř zapomenutý N. S. Chruščov. Na osudech tohoto pokusu je totiž možné názorně ukázat, co v rámci zmíněného přístupu možné je a co možné není. V hradbách strany lze nepochybně za určitých okolností vybojovat první fázi zápasu se stalinismem, provést jeho liberalizaci, uvnitř těchto hradeb je možné uskutečnit takové změny, které lze usnést v centru a realizovat centrálním aparátem: změny v zahraniční politice, některé změny kadrové, změny v programu, v koncepci, ba dokonce i v legislativě. V první fázi se zdá, jako by za novým kursem stáli i její zahraniční spojenci, zdá se, že i ti, kteří stalinismus desítky let ve straně realizovali, netouží po ničem tolik, jako po likvidaci vlastního díla. Většina lidí spjatých s politickým systémem se však změnit nejen nechce, nýbrž prostě nemůže; nejsou schopni vidět sami sebe i celou stranu očima lidí za hradbami, očima národa, očima ne těch, kteří vládli nebo se nějak na vládě podíleli, nýbrž těch, jimž se vládlo a kteří byli ve své většině a bez ohledu na své kvality mravní, lidské a koneckonců i politické občany druhého řádu. Ti, kteří se o to nicméně pokusili, ale přitom nevyšli z hradeb strany, se stále rostoucím

neklidem zjišťují, jak se setrvačnost systému obrací proti nim, jak je znovu pohlcuje hydra stranického i bezpečnostního aparátu, jak se rozpadá zdánlivá jednota prvních týdnů. Ve snaze likvidovat falešné dilema, uhnout před touto situací, varují před radikalisem, činí ústupky za ústupkem a nakonec končí jako ryzí voluntaristé, rozhodující o všem už docela sami, protože se nedokázali obklopit těmi, s nimiž by chtěli jít, a s těmi druhými prostě nemohou. Gigantický pokus, jeden z nejvýznamnějších činů v dějinách tohoto století, končí na písku a jeho původce sklízí právem ironická slova o subjektivismu, voluntarismu atd. Proč? Protože uvnitř stalinismem vytvořené struktury je zápas za skutečnou likvidaci stalinismu, uzavřený do rámce strany a neopřeny o politickou iniciativu širokých vrstev národa, předem prohrán. Ne proto, že by se proti němu postavila masa členů strany, ale protože síly, jež ovládají stranickou organizaci nejenom v centru, ale zejména mimo centrum a uvnitř bezpečnosti, jsou nakonec s pomocí desetitisíců svých prodloužených rukou vždycky silnější. Masy členů jsou znovu dezorientovány, sympatizují sice s politikou, navrženou novým vedením, ale zároveň mají pocit, že tam, kde žijí a pracují, tváří v tvář těm, jimž se po léta vládlo, se neobejdou bez podpory a opory funkcionářů, kteří takto vládli. Opět vzniká situace, která byla na okamžik zrušena, situace, kdy strana je jedno a národ druhý. A v okamžiku, kdy se takto podařilo obnovit stalinské schéma, ať už pod jakýmkoli heslem, je o politickém osudu pokusu o konečnou likvidaci stalinismu rozhodnuto. I o osudu těch, kteří byli jeho původci.

Je však i druhá cesta, která vede k vítězství strany v sobě samé i k obnově jejího společenského významu. Cesta, která znamená vyjít z hradeb, učinit věc destalinizace strany i věci lidu, pro něž a v jehož zájmu chce strana pracovat a jenž je koneckonců smyslem a cílem její existence. Jen v pevném svazku mezi progresivními silami ve straně (jejichž zálohou je drtivá většina členů) a velkou většinou nekomunistů, kteří se chtějí veřejnou činností angažovat ve prospěch své země, vzniká síla, která přemění v malou menšinu ono nemalé množství lidí, kteří — jakkoli namnoze čestní a poctiví — prostě nemohou obrátit a vyjet opačným směrem, znovu a znovu vytvářejí konfliktní situace a nutně by přivedli věc k havárii.

Taková, byt' ne formulovaná úvaha stála, jak se dnes ukazuje, za iniciativou ke vzniku manifestu Dva tisíce slov. Úvaha hluboce racionální, oprávněná, zcela pochopitelná a historickou zkušeností potvrzená. Lze se přít o tu či onu formulaci, jenže ty nebyly příčinou původní reakce, jež zazněla i z úst nejprogresivnějších sil ve vedení strany a státu. Příčinou bylo, že stalinismus naučil všechny komunistické strany — bez ohledu na to, zda jsou u moci či nikoli — hluboké nedůvěře vůči každému radikálnímu hnutí, které

vzniká mimo ně a bez jejich podnětu. Komunistické strany se obecně doslova děsí toho, že by někdo mohl být iniciativnější než ony při obraně zájmů lidu, jež být důsledně spojují s vlastními zájmy. Přiznejme si, jak velice se víc než půl století po odeznění polemiky Luxemburgová - Lenin bojíme spontánností, jak nedůvěřujeme tomu, že občané jsou sami schopni demokratických činů všude tam, kde žijí, jak hluboce dodnes v mnohých vězí to Stalinovo: Beze mne vás pobijí jak kořata...

Tady ovšem začíná státníkova zkouška komunistů naší doby. Budou umět probudit politickou iniciativu druhých, vytvořit pro ni podmínky a podporovat ji všude tam, kde půjde o společný zápas o demokratickou likvidaci stalinismu? Ukázalo se, že v první chvíli zareagoval v Československu reflex proti spontánnosti s nebezpečnou spolehlivostí. Nezbatit se ho by znamenalo podepsat politický úrtele nade vším, co se v Československu od ledna událo. Čerstvá zkušenost francouzských komunistů, které tento reflex stál víc než polovinu jejich parlamentního zastoupení, by měla být pro všechny poučením.

Náštestí věci nedošly tak daleko. Politické vedení Československa i osnovatelé manifestu si rychle uvědomili, že by bylo tragické oslabit zásadní spojenectví radikální inteligence a protistalinských sil ve vedení KSČ, jež bylo jedním z předpokladů lednového vítězství, a především dalšího postupu po nastoupené cestě. Skutečnost, že se Dubček, Černík, Smrkovský, Husák a další sešli krátce po vzniku celého nedorozumění s představiteli této inteligence (mezi nimiž byl i autor a někteří signatáři 2000 slov) na přátelské schůzce, svědčí o moudrosti těch, kteří stojí dnes v čele Československa, a předznamenala i jejich další postoj.

Brutální reakce pěti socialistických zemí a jejich komunistických stran, jež přišla z Varšavy, byla ovšem vyvolána ne tak proslulým manifestem, jako spíše opačným závěrem, vyvozeným ze stejné analýzy, obavami, že vedení KSČ a čs. vláda skutečně nebudou opakovat Chruščovovy chyby. Není náhodou, že rozčilení vyvrcholilo ve chvíli, kdy se na okresních a krajských konferencích ukázalo, že se členové KSČ vymykli z rukou většinou ještě starému aparátu, který nebyl s to zajistit někde ani zvolení svých méně kompromitovaných příslušníků za delegáty XIV. sjezdu. K tomu se přidalo zjevné odhodlání vedení strany a státu provést důslednou očistu stalinského bezpečnostního aparátu a omezit jej na míru skutečně nutnou pro obranu země. UVědomíme-li si některé zkušenosti odjinud — například i to, že v Jugoslávii v době roztržky takový aparát dosud zdaleka neexistoval, že byl vytvořen i likvidován až o mnoho let později — vidíme, že tady jde vlastně o první podobný důsledný pokus v historii socialistické společnosti. Po dlouhá desetiletí platí, že informace poskytované tímto aparátům a jeho politickými mluvčími jsou určující a

jsou považovány za jedině spolehlivé. Nelze se tudíž divit, že se těmto lidem dostalo sluchu, když začali bít na poplach všemi prostředky a kanály, jimiž dosud disponují. Neboť z jejich stanoviska je skutečné ohroženo mnohé, co je spjato s minulostí. Jenže to, co je takto ohroženo, není socialismus, nýbrž pouze ztotožnění těchto lidí se socialismem. Níméně byl podniknut pokus toto ohrožení odvrátit.

Uvnitř československého vývoje sehrál však varšavský dopis nepochybně pozitivní roli. Především tím, že pomohl politickému vedení vyřešit dilema, v němž bylo dlouhou dobu uzavřeno a jež dalo svým způsobem vzniknout i manifestu Dva tisíce slov: Učinit nebo neučinit věc destalinizace nejenom země, ale i strany záležitostí všeho lidu. V tomto směru byl tedy skutečně překročen Rubikon, tady není už cest zpátky. Manifest Dva tisíce slov se stal další velkou příležitostí, tisíce rezolucí nepsali už funkcionáři nebo aparát, nýbrž lidé v závodech, na vesnicích i v ústavech sami. To bylo víc než žádoucí. Nežádoucí by ovšem bylo, kdyby se tak mělo dít ve sporu s progresivním vedením země. I tento rozpor varšavský dopis překonal, všelidové hnutí a akce politického vedení splynuly v jedno. Což je první velké vítězství minulých dnů.

Druhým vítězstvím je — a jakkoli to zní paradoxně, i pro nekomunisty — upevnění pozice KSČ. O nezbytnosti její vedoucí role, máme-li se dostat dál na cestě demokratizace, pochyboval málokdo, stejně jako o upřímné touze jejího dnešního vedení nevnucovat tuto vedoucí roli silou, nýbrž především činy a argumenty. Pochybnosti však vznikaly kolem toho, jak bude moci KSČ tuto úlohu hrát, když bylo jasné, že rychlá opatření k obnovení své prestiže může učinit toliko v oblasti zajímající především inteligenci — v oblasti svobody, likvidace cenzury apod. Druhé opatření, směřující k podobnému cíli, zdánlivě snadné a rychle proveditelné, totiž přetvoření Československa ve federaci, se ukázalo obtížnější a hlavně složitější, než se původně myslelo. Každý také věděl, že ekonomické zlepšení, jež by se dotklo nejširších mas, je otázkou let a nemůže se tudíž stát v blízké budoucnosti pro stranu argumentem. A politicko-ekonomické opatření, jakým je vytváření dělnických rad, rozhodně samo o sobě k rozhodujícímu posílení postavení strany v dělnické třídě nestačí. Přitom nebylo v tradicích československé komunistické strany využívat k dosažení tohoto cíle otázky národní a státní prestiže, hru na mocenskou politiku apod. To, že byla k sehrání této role doslova přinucena druhými a že i v tomto ohledu poprvé ve svých dějinách skutečně překročila vlastní stín, vrátilo Komunistické straně Československa až nečekaně rychle část ztracené prestiže, ztotožnilo ji s masami a s jejich zájmem a tím zvýšilo její šance, aby bez vážných ořesů proplula u kormidla národní a státní lodí úskalími příštích etap demokratizace. Tato příležitost by ovšem mohla být

opět ztracena, kdyby vedení KSČ nepochopilo, že k lidu už nebude nikdy možné mluvit jako před 18. červencem.

Nikdo si v Československu v tuto chvíli nedělá iluze, že autoři varšavského dopisu rychle pochopí tuto skutečnost a uznají svůj omyl. Tím spíš, že z jejich strany zřejmě o omyl nešlo. Jisté však je, že ztotožnění svrchovanosti KSČ se svrchovaností země významně posílilo šanci malé střeoevropské socialistické republiky přiblížit se realizaci oné utopie, již je demokratický socialismus. Tím spíš, že její statečný boj sleduje se sympatiemi — a poučen našťáště zkušenostmi i bez sebehmýšného náznaku vměšování — také všechen ostatní svět.

LL č. 22, 25. července 1968

Jiří Mucha Dialog

Již několik týdnů a vlastně ještě déle se naše vláda pokouší se známými výsledky o dialog s nositeli názorů, kteří, eufemisticky řečeno, nehledí na náš vývoj s porozuměním. Snaží se jim dokázat, za usilovné podpory sdělovacích prostředků, že to, co se u nás děje, není kontrarevoluce, a že organizátorem není Bonn atd. A ke své ltlivosti, a možná i údivu, nachází hluché uši a slyší odpovědi, které jako by přicházely od obyvatel Marsu.

Tohle optimistické přesvědčení, že stačí upřímně promluvit, vysvětlit si stanoviska a doložit tvrzení fakty na důkaz dobré vůle a pravověrnosti, už zde bylo. Ne, nemyslím na Husovu cestu do Kostnice, ale na beznadějně pokusy spisovatelů o dialog a dorozumění s předchozím režimem. Každý ví, jak to dopadlo. Uši byly hluché, argumenty vymyšlené — sjezd spisovatelů byl také organizován nepřátelskou emigrací v Paříži — a jakákoliv dohoda, nerovnáající se kapitulaci, byla nepřijatelná. Dokonce představa, že bychom mohli očekávat něco jiného, byla pobuřující. Obávám se, že soudruzi z našich nejvyšších orgánů tuto průpravu nemají a chovají proto celou řadu iluzí o formě dialogu se zastánci směru, který vládl až do nedávna u nás.

Alle dnes jde o daleko víc než vloni po sjezdu. Když před třiceti roky táhly davy v zoufalé otupělosti na Hrad, aby po oznámení mnichovské kapitulace bezmocně zíraly do oken presidentského paláce, začala morální katastrofa tohoto národa. Po užasném vzejetí sebedůvěry a obětavosti přišlo rozčarování, po něm zlost a nenávisť, a lidé, kteří byli věru ochotni položit za svobodu Československa život, se zlomyslnou škodolibostí vyhrožovali Hitlerem, který chvála bohu udělá konečně pořádek. Lidé, kteří nebyli ochotni ustoupit ani o píd, chodili nyní po kavárnách vyhazovat židy, chtivě arizovali a servilně sráželi podpačky před cizí uniformou. Co následovalo, zanechalo v lidech horší spoušť než vězení a koncentrační tábory. V kdysi hrdém národě se rozlez-

lo uduvačství, závisť, šmelinaření, a s bídou hospodářskou se rozhostila i bída kulturní.

Krátké pražské povstání, kdy menšina bojovala a většina čekala ve sklepech, jak to dopadne, povstání v době, kdy už nepřítel kapituloval, nemohlo mravní marasmus změnit. Bylo příliš krátkou epizodou, následovanou rabováním, vyrovnáváním účtů, konjunkturalismem a všemi ostatními průvodními zjevy převratů a konců války. Pak následovalo dalších dvacet let křivení páteří, úředně schvalovaného uduvačství a lhostejnosti až k úplné ztrátě občanské hrdosťi.

Nynější trhnuti spácem, náhlé probuzení, přišlo v poslední chvíli. Třicet let je dlouhá doba, vymění se v ní celé generace. A nečekaně člověk znovu poznává tytéž tváře, tytéž oči jako za mobilizace v třicátém osmém, jako zázrakem mizí křivice, rovnají se páteře, zdvihají se hlavy. Teprve dnes se národ zbavuje mravní choroby, která jej zachvátila po Mnichově, teprve nyní smazává svou vlastní potupu a zjišťuje, že se až dosud zlobně nenáviděl, protože byl člověk člověkem, aniž si toho byl jasně vědom, odporný. To všechno zmizelo jako trocha kouře v čistém vzduchu. Lidé zjišťují, že se mají vlastně rádi, jsou na sebe dokonce laskaví i v tramvaji a okamžitě rozpoznají neorganický, cizí původ různých těch letákových nebo muničních provokací, protože v zemi není nikdo, proti němuž by bylo třeba jít se zbraní nebo koho by bylo nutné se dovolávat podvrženými letáky.

Tohle je od konce války nejdáležitější moment v životě našeho národa. Je to rehabilitace nejen strany, ale všech občanů a jejich mravního postoje, a rozhoduje se v ní nejen o minulosti, ale hlavně o tom, zda jsme opravdu hodni mít vlastní historii. Druhý Mnichov by nepřežila nejen vláda, která by ho podepsala, ale zhroutil by se definitivně celý národ. Stál by možná znovu něm pod okny Hradu, ale pak by v bezmocné nechtivosti šel upalovat ty, které cítil a prodával by to, za co chtěl obětovat život. Jde o všechno nám i vládě, proto jsme zajedno a proto je její zodpovědnost tak veliká. Ted už nerozhoduje o linii strany nebo o ideologických jemnostech. Má v ruce mravní osud každého ze čtrnácti miliónů obyvatel této země. A má také jejich spojenectví. Kdyby dnes vypsala strana tajně svobodné volby, dosáhla by pravděpodobně stejně drtivého vítězství jako nedávno ve Francii de Gaulle. Ale z historie víme, že ustoupit pro nás znamená prohrát všechno. A že vláda malého národa, který si chce zachovat čest a suverenitu, má jedinou cestu: vést ho k tomu cíli. Protože vláda malého národa v krizi nemá ústupovou cestu. Za zády má pouze stín šibenic.

LL č. 22, 25. července 1968

